

Ronde 4

Yke Meindersma (a) & Heleen Vellekoop (b)

(a) Vrije Universiteit Amsterdam

(b) Hogeschool Windesheim

Contact: y.g.meindersma@vu.nl / info@ykemeindersma.nl

AH.Vellekoop@windesheim.nl

Taalbewust ontwerpen bij Nederlands

1. Open deur?

Taal en leren gaan hand in hand. Leerlingen verwerven kennis via taal, bijvoorbeeld als ze een tekst lezen over vulkanisme bij Aardrijkskunde, als ze naar de uitleg van de docent Biologie luisteren over fotosynthese of als ze samen met de docent tijdens een klassengesprek een nieuw onderwerp verkennen. Ze zijn ook aangewezen op taal als ze moeten laten zien dat ze de leerstof begrepen hebben. Ze krijgen dan bijvoorbeeld de opdracht om een korte tekst te schrijven waarin ze hun begrip verwoorden of om een mondelinge toelichting te geven bij een schema of een tabel. Taal speelt bij het leren

in alle schoolvakken een cruciale rol, of het nu om Aardrijkskunde, Biologie of Nederlands gaat. Daarom is het belangrijk dat er bij het ontwerpen en uitvoeren van onderwijs – bij alle schoolvakken – aandacht is voor de rol van taal bij leren. Dit geldt, zoals gezegd, ook voor het schoolvak Nederlands. Dat lijkt misschien een open deur, maar dat is het niet. In deze workshop op de HSN-conferentie staat daarom het taalbewust ontwerpen van lessen Nederlands centraal. Het handvat dat we tijdens de workshop gebruiken, is ontwikkeld in samenwerking met lerarenopleiders, wetenschappers en docenten van verschillende schoolvakken tijdens projecten en trainingen.

2. ‘Na PISA de lente’, ‘Taal Als Basis’ en taalbewust lesgeven

De gebrekkige leesvaardigheid van onze leerlingen, pijnlijk aan het licht gekomen in PISA-onderzoeken, was in 2020 aanleiding voor de start van het project ‘Na PISA de lente’ (Nijboer 2022), dat zich richtte op verbetering van het leesonderwijs in het voortgezet onderwijs. Docenten Nederlands en zaakvakken, lerarenopleiders en wetenschappers ontwikkelden hiervoor gedurende twee jaar samen onderwijsleermateriaal en schoolleerplannen. Dit project van de Werkgroep Onderzoek en Didactiek Nederlands van de Vereniging van Levende Talen Nederlands werd uitgevoerd in samenwerking met SLO, met subsidie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

In het verlengde van dit project ontstond in 2022 de werkgroep ‘Taal Als Basis’, waarin opleiders en wetenschappers de ontwikkelde inzichten en materialen verder de scholen in brachten in trainingstrajecten van een jaar. Bij deze trainingen sloten in toenemende mate docenten van andere vakken aan. De focus verschoof van leesvaardigheid naar taalbewust lesgeven in alle vakken, waarbij naast leesvaardigheid ook de productieve vaardigheden ‘spreken’ en ‘schrijven’ aan het licht kwamen als essentiële vaardigheden als het gaat om begrijpen en begrepen worden (Rijlaarsdam 2023). Naast het leesproces en de ontwikkeling van leesmotivatie, werd de verbinding tussen taal en leren een object van onderzoek in de lespraktijk van alledag.

Het handvat dat we tijdens de workshop gebruiken, is ontwikkeld tijdens diverse trainingen in de schoolpraktijk, in een voortdurende wisselwerking tussen theorie en praktijk. Een tip is makkelijk te geven, maar de praktijk is weerbarstig en divers. Taalbewust lesgeven is makkelijker gezegd dan gedaan.

3. De rol van ontwerper

Bij de lerarenopleiding leren onze leraren-in-opleiding om bij het ontwerpen van onderwijs (o.a.) ‘het curriculaire spinnenweb’ (van den Akker 2003) en het model ‘Didactische Analyse’ (van Gelder 1971) te gebruiken. Zij stellen zichzelf tijdens het ontwerpen van lessen (in ieder geval) de volgende vragen:

- Wat wil ik dat leerlingen leren, wat zijn de lesdoelen?
- Wat weten en kunnen de leerlingen al?
- Welke activiteiten van de docent en de leerlingen beoog ik met de les? Hoe gaan de leerlingen tot leren komen?
- Hoe borg ik de leerstof? Hoe weet ik dat en wat er geleerd is?

Deze vragen vormden het uitgangspunt bij het ontwikkelen van het handvat voor taalbewust lesgeven. Ook de drie pijlers van Taalgericht Vakonderwijs (TVO) (Haijer & Meestringa 2022) – context, interactie en taalsteun – zijn expliciet opgenomen in het handvat.

4. Bewuste geletterdheid

TVO gaat over het begrijpen van concepten en de verbanden daartussen. Past dat wel bij een vaardighedenvak als het onze, kun je je afvragen. Wij vinden van wel. In de discussie over de invulling van het schoolvak Nederlands is ‘bewuste geletterdheid’ de afgelopen jaren een centraal begrip geworden. (Meesterschapsteam Nederlands 2021).

Het Meesterschapsteam Nederlands pleit, sinds zijn ‘Manifest Nederlands op school’ (2016) voor het ontwikkelen van bewuste taalvaardigheid en literaire competentie. Inzicht en kennis, in nauw verband met vaardigheden, worden dus expliciete leerdoelen in het schoolvak:

“Een geïntegreerde verwerving van kennis, taalvaardigheden en brede vaardigheden kan leiden tot wat het Meesterschapsteam bewuste geletterdheid noemt: taalvaardigheden en brede vaardigheden die leerlingen bewust in verband brengen met de kennis waarop zij steunen, en kennis die niet op zichzelf staat, maar een rol vervult bij de vaardigheden”.

Figuur 1 – Integratie door bewuste geletterdheid (Meesterschapsteam 2021).

Bij bewuste geletterdheid worden dus kennisdoelen gekoppeld aan vaardigheidsdoelen. Expliciteer die bewuste kenniscomponent in (vak)taaldoelen (Herder & van Silfhout 2022). Dat is het eerste ontwerpprincipe in ons handvat. Welke begrippen en verbanden tussen die begrippen dienen onze leerlingen te leren begrijpen? Hoe ziet dat begrip eruit, of beter: hoe klinkt dat begrip dan in hun taal? En willen we dat ze dicht bij de dagelijkse taal blijven of hoort er bepaalde vaktaal bij – m.a.w. waar bewegen we tussen DAT (dagelijkse algemene taalvaardigheid) en CAT (cognitief abstracte of academische taalvaardigheid) (Hajer & Meestringa 2022)?

5. Handvat taalbewust lesontwerp

Op basis van de besproken bronnen en de ervaringen in de scholen werken we bij het ontwerpen van taalbewuste vaklessen met een compact handvat (zie: Figuur 2).

Ontwerp je vakles taalbewust

I Expliciteer de (vak)taaldoelen.

1. Welke begrippen en verbanden daartussen moeten leerlingen leren begrijpen?
2. In welke vorm moeten leerlingen tonen /delen dat zij het begrip beheersen?

II Creëer context.

3. Welke aanknopingspunten zijn er te vinden in het leven /taal/ referentiekader van leerlingen?

III Nodig uit tot interactie, stimuleer taalproductie en geef taalsteun.

4. Hoe kan je interactie en taalproductie stimuleren tijdens het leerproces?
5. Hoe kan je steun bieden bij het lezen, spreken en schrijven?

IV Check of leerlingen op juiste wijze begrip verwoorden.

6. Hoe ga je na of leerlingen de vaktaaldoelen bereikt hebben?

Figuur 2 – Handvat taalbewust lesontwerp ‘Taal Als Basis’.

6. Toepassing op het schoolvak Nederlands

In een les Nederlands die gericht is op bewuste geletterdheid, dient voor leraar en leerling duidelijk te zijn welke begrippen en verbanden tussen die begrippen gekend moeten worden (principe I). Door bij het formuleren van de lesdoelen talige handelingswerkwoorden te gebruiken (Herder & van Silfhout 2022), kan de docent duidelijk maken wat de leerling met de leerstof moet kunnen: iets benoemen, beschrijven, uitleggen, verklaren, beargumenteren, beredeneren, enz. Een voorbeeld uit een bovenbouwles Nederlands: “Je kunt benoemen welke drogreden in een tekst wordt gebruikt en uitleggen wat er niet aan deugt”. Bij het ontwerpen denk je na over de manier waarop leerlingen dit begrip moeten kunnen tonen, en in welke talige vorm. Welke eisen stel je daaraan?

Een tweede voorbeeld, uit onderbouwleerstof ‘taalverzorging/taalbeschouwing’, betreft de trappen van vergelijking. Een theorietekst als in Figuur 3 bevat veel CAT (Hajer & Meestringa 2022) die leerlingen niet vanzelf begrijpen, zoals stellende trap, afleiding, eigenschap, regelmatig, enz. Bij het ontwerpen dien je deze termen te identificeren en na te denken over hoe je de verbinding kunt maken met de dagelijkse taal (DAT) van leerlingen.

THEORIE

Trappen van vergelijking

Van bijvoeglijke naamwoorden kun je afleidingen maken die aangeven hoe sterk de eigenschap is. Je gebruikt hiervoor de **trappen van vergelijking**.

stellende trap
blauw
donker
lief

vergroten trap
blauwer
donkerder
liever

overtreffende trap
blauwst
donkerst
liefst

De grondvorm noem je de **stellende trap**. Daar maak je een **vergroten trap** van door **-er** erachter te zetten. Soms moet je daarbij de spelling een beetje aanpassen: **hoog - hoger**, **dwaas - dwazer**. Je maakt de **overtreffende trap** meestal door **-st** achter de stellende trap te zetten: **oud - oudst, lang - langst**.

Er zijn een paar uitzonderingen waarbij je de spelling een beetje moet aanpassen:

Eindigt de stellende trap op een r ? Dan schrijf je vaak ook een d erbij in de vergroten trap.	zuur - zuurder helder - helderder
Eindigt de stellende trap op een s ? Schrijf dan geen extra s in de overtreffende trap.	vers - verst dwaas - dwaast
Eindigt de stellende trap op -de, -isch, -sd, -sk of -st ? Schrijf dan in de overtreffende trap meest .	stupid - meest stupide logisch - meest logisch verbaasd - meest verbaasd pittoresk - meest pittoresk vast - meest vast
Bij sommige woorden zijn de trappen van vergelijking onregelmatig. Deze moet je uit je hoofd leren.	goed - beter - best graag - liever - liefst

Figuur 3 – *Op Niveau Nederlands Leerwerkboek A1 vmbo-gt/havo* (ThiemeMeulenhoff).

7. Aan de slag

In de workshop laten we je, aan de hand van deze en andere voorbeelden, ervaren hoe je taalbewust lessen kunt ontwerpen binnen verschillende domeinen van het schoolvak Nederlands, en ga je daadwerkelijk aan de slag met het ontwerpen van een les waarin de bewuste geletterdheid van jouw leerlingen hoorbaar en zichtbaar groeit.

Referenties

- Akker, J. van den (2003). “Curriculaire spinnenweb”. Online raadpleegbaar op: <https://www.slo.nl/thema/vakspecifieke-thema/kunst-cultuur/leerplankader-kunstzinnige-orientatie/handreiking-schoolleiders/curriculaire-spinnenweb/>.
- Bruijne, M. de, M. Hajer, I. van Meelis & A. Middelweerd (2023). ‘Hoe geef je vorm aan effectief taalgericht vakonderwijs?’. Den Haag: NRO.
- Gelder, L. van e.a. (1971). *Didactische analyse. Werk- en studieboek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Hajer, M. & T. Meestringa (2022). *Handboek Taalgericht Vakonderwijs*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Herder, A. & G. van Silfhout (2022). ‘Taaldenkfuncties in leerdoelen’. Amersfoort: SLO.
- Meesterschapsteam Nederlands (2021). ‘Bewuste geletterdheid in perspectief: kennis, vaardigheden en inzichten’. Online raadpleegbaar op: <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/publicaties/>.
- Nijboer, M. (2022). “Leraren versterken leesonderwijs op hun school”. In: *SLO Context VO*. Online raadpleegbaar op: <https://www.slo.nl/@20497/leraren-versterken-leesonderwijs-school/>.
- Rijlaarsdam, G. (2023). *Begrijpen en begrepen worden. De essentie van het leerplan taal*. Amsterdam: UvA.